

Ondřej Slanina

Výkladový slovník

*exotických materiálů
používaných
v uměleckém řemesle*

Ondřej Slanina

**Výkladový slovník
exotických materiálů
používaných v uměleckém řemesle**

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

Ondřej Slanina

Výkladový slovník exotických materiálů

používaných v uměleckém řemesle

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, Praha 7

obchod@grada.cz, www.grada.cz

tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400

jako svou 4683. publikaci

Texty Mgr. Ondřej Slanina

Odpovědná redakce Doc. PhDr. Jiří Dvorský, CSc., Ing. Jana Minářová

Sazba MgA. Radek Krédl

Odborná recenze Doc. PhDr. Jiří Dvorský, CSc.

Jazyková korektura Ing. Ondřej Šťastný

Fotografie na obálce *Aukční dům Meissner Neumann*

Fotografie v knize *Aukční dům Meissner Neumann*, *Múzeum města Bratislavy*, *Aukční dům Zezula*, *Antik v Dlouhé, Bušido*, *Řezbářství Minář*

Počet stran 168

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a.s.

© Grada Publishing, a.s., 2012

Cover Design © Radek Krédl 2012

Názvy produktů, firem apod. použité v knize mohou být ochrannými známkami nebo registrovanými ochrannými známkami příslušných vlastníků.

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

ISBN 978-80-247-3313-5 (tištěná verze)

ISBN 978-80-247-7691-0 (elektronická verze ve formátu PDF)

Poděkování

Rád bych vyjádřil vděčný dík svým učitelům, kteří mě svými znalostmi zasvětili do tématu. Za všechny bych rád jmenoval Doc. PhDr. Jiřího Dvoorského CSc., Prof. PhDr. Jiřího Kuthana DrSc., Dr.h.c., Prof. Jürgena Müllera, Dr. André Van Goese, PhDr. Miloslava Vlka, Mgr. Magdalénu Hamsíkovou, PhD., Dr. Phil. Karla Otaavského a v neposlední řadě Doc. PhDr. Jiřího Kropáčka CSc.

Děkuji panu Ing. Janu Neumannovi z aukčního domu Meissner Neumann za vynikající fotografie, které nám poskytl do této publikace a zvláště pak musím poděkovat tamějšímu technickému řediteli a skvělému příteli Albertu Trnkovi za trpělivou pomoc při hledání a výběru obrazového materiálu, aukčnímu domu Zezula za krásné fotografie, Městskému muzeu v Bratislavě za fotografie vzácného středověkého artefaktu a obchodu Antique v Dlouhé. Děkuji také Ing. Matějkovi z firmy Bušido a Mgr. Ivaně Matějkové-Havlíkové za krásné fotografie asiatických.

Děkuji svým vzácným kolegům Haně Bilavčíkové, Kateřině Hladké, Kamilu Lukešovi, Lucii Pekárkové a Jolaně Vojtkové za zapůjčení literatury a odborné konzultace.

Na závěr bych rád poděkoval svému otci Miroslavu Slaninovi, skvělému restaurátorovi zbraní a znalci celé řady materiálů, který mi byl ochoten vždy pomoci nejen svou bohatou knihovnou a dobrou radou a kterému tuto knihu s radostí připisuji.

Ondřej Slanina

Exotické materiály v dějinách uměleckého řemesla

Doc. PhDr. Jiří Dvorský, CSc.

Vlivy jiných kontinentů mají v evropském uměleckém řemesle nesmírný význam. Středověké fenomény jako přínosné výpravy Marca Pola do Asie, obchodování Byzantské říše s Evropou nebo Křížové výpravy způsobily vlnu značného zájmu o exotika ve sběratelství panovníka a šlechty. V pokladu metropolitní katedrály Sv. Víta v Praze nalezneme nezanedbatelné množství exotik a u řady artefaktů se i přes dobové inventáře můžeme pouze domnívat, jak se tam ocitly. Velkým sběratelem včetně exotik byl oblíbený panovník Karel IV. a v této činnosti pokračoval i jeho syn Václav IV., který právě užíváním exotických materiálů dokazoval svůj kosmopolitní vkus.

S technologickým vývojem lodí, odvahou mořeplavců a finančního jistění silných panovníků se však zásadním obdobím pro šíření exotik stává relativně dlouhé období zámořských plaveb na počátku novověku. Když Portugalští mořeplavci vyplouvali se svými fregatami kolem Afriky potýkali se rovněž s nesmírným strachem z neznáma. Mnozí dobře věděli, že tam končí svět a pokud tam pojedou už se nikdy nevrátí. Svět byla sice ohromná placka, ale každý toužil pokračovat a objevovat nové kultury, což přinášelo i řadu kuriózních situací. Traduje se, že portugalští misionáři v Japonsku prý brzy přestali potřebovat překladatele, protože zjistili, že se mohou domluvit pouze dvěma způsoby a to buď penězi nebo mečem. Holanďtí mořeplavci zase poctivě navštívávali exotické vykřičené domy a o všem si vedli deníky. Zdánlivě nekonečné dálky, přikrášlená mořská monstra nebo kanibalové byly náměty promlouvající do zjitřených fantazií umělců a některé výplody dnes mohou vyvolat na tváři i nechtěný úsměv.

Na druhou stranu obrovská slonovinová loď nesená Neptunem v drážďanském Grünes Gewölbe je kromě špičkové umělecké a řemeslné hodnoty také symbolem ducha doby. Loď je zhotovená z luxusního exotického materiálu a její námět a provedení budí mezi návštěvníky zasloužený údiv.

Nejznámějším panovníkem českých dějin, pro kterého se exotické materiály staly doslova symbolem jeho vlády, byl císař Rudolf II. Zcela jistě ho v sběratelských a zadavatelských aktivitách inspirovala osobnost jeho strýce Ferdinanda Tyrolského. Ferdinand, který od roku 1547 doposud působil v Praze jako místodržící vybudoval velmi zajímavou sbírku. Kolekce byla nakonec koncipována do kunstkomory na zámku Ambras v Tyrolsku a její podobu známe z inventáře sepsaného roku 1596, který jí invenčně rozděloval podle materiálů.

Rudolfova kunstkomora měla odlišnou strukturu. V kunstkomoře vznikla pozoruhodná kolekce artificiálií (předmětů vyrobených díky lidskému umu a talentu), naturálií (přírodnin) a scientific (předmětů vyrobených díky lidskému rozumu), kterou Rudolf II. umístil do areálu Pražského hradu v 1. patře spojovacího křídla mezi císařským palácem, obráceným k jihu, a oběma velkými sály, které uzavíraly hradní areál na severu. Kunstkomora měla čtyři místnosti a její celková délka byla kolem 100 metrů při šířce 5, 5 metru. Její podobu známe z několika dobových soupisů.

Rudolfova sběratelská vášeň se obracela především k antice a oblastem Dálného Východu, ale ve sbírkách měly velkou úlohu i exotika z oblastí nových španělských kolonií. Zájem o exotika však nebyl jen z hlediska kilometrického, ale i časového. Ve sbírkách se nacházela třeba čelist bájné sirény nebo kostra baziliška.

Exotika jako zázračné předměty, drahé kameny, peří z nejbarevnějších tvorů, které kdy lidské oko spatřilo, ale i drahé látky se stávaly nejdůležitějšími artefakty pro tzv.

kabinety kuriozit. Jak víme ze svědectví francouzského člena diplomatického sboru Pierra Bergerona, který byl v Praze několik let právě za vlády Rudolfa II. se tento jev v Praze stal doslova módním trendem a pokračoval a bezesporu i eskaloval v období baroka.

17. století bylo příznačné období pro exotický luxus, který se také stal ohromně výnosným obchodem. Východoindická společnost dovážela do Amsterdamu a Londýna exotické materiály a artefakty, ale hlavně čínský porcelán, který se stal takovým hitem, že v luxusních interiérech ho nalezneme nejen na rozměrných vyřezávaných skříních a kabinetech, ale podle dobových rytin se v létě dával i do kamen. Ludvík XIV. měl na vrchu svého japonského kabinetu určeného své metrese naskládáno přímo obrovské množství porcelánu.

Právě dovážený exotický materiál se stal základem pro řadu nových dekorativních a skutečně nákladných technik. Důležité je zdůraznit, že vždy se tento exotický materiál používal pro své jedinečné vlastnosti. Za všechny je dobré zmínit třeba Boulleovu techniku vykládání želvovinou nebo používání vysušeného šagrénu z rejnoka či žraloka. Není nezajímavé, že luxusní povaha uměleckořemeslných předmětů vyrobených z exotických materiálů přináší i řadu zcela logických důsledků. Zatímco zlatnická díla se často tavila pro druhotné užití pak i například drahé látky uložené v kabinetech se často přestříhávaly na nové modely.

Inspirací pro umělecké řemeslo se staly i nové plodiny přivážené z dalekých krajin. Pro umění stolničení jsou nejvýznamnějšími káva, čaj, pepř nebo čokoláda, která se nepila ale pojídala za pomoci malé lžičky.

Významní čeští barokní sběratelé představují tzv. typ *artis pictoriae amator*, tedy vášnivého vzdělaného sběratele s kultivovaným zájmem, který buduje ucelený soubor kvalitních uměleckých děl na základě osobního vkusu. Důležitým fenoménem v tomto období hrají kavalírské cesty, tedy pobyty mladých šlechticů v důležitých evropských centrech kde se seznamují s aktuálními trendy. Naturalia exotického charakteru a exotika obecně hrály velkou roli. O podobě sběratelství a trendů využívání exotik v uměleckém řemesle si můžeme udělat představu na základě dobových inventářů, ale i řady vyobrazení. Příznačným příkladem je obraz malíře Johanna Georga Hinze s názvem *Regál se starožitnostmi a raritami z roku 1666*. Jeho původ je v Kolowratské sbírce a dnes se nachází na zámku Rychnov nad Kněžnou. Na obraze jsou zpodobněné umělecké předměty z exotických materiálů jako vyřezávaný pohár ze slonoviny, nádoba z drahého kamene, truhlička z luxusního dřeva vykládaná drahými kameny, korály, mušle, nauřilky, perlové náhrdelníky, podobizny z emailů, párové pistole, hrací kostky, lebky a řada dalších předmětů. Zajímavým sběratelem byl hrabě Jan Rudolf Špork, synovec známého kukského pána, který ve svém paláci v Panské ulici vybudoval rozsáhlou kolekci, kterou vlastnoručně dokumentoval a která se dochovala v Památníku národního písemnictví na Strahově. Obsahovala kromě obligátních obrazů, soch a grafik sbírku medailí, rozličných přírodnin jako mušlí, minerálů, českých polodrahokamů a křišťálů.

Další zajímavou sbírkou byla kolekce pražského knihtiskaře Jana Ferdinanda ze Schönfeldu, který svou sbírkou získávanou z řady strojů včetně fondů rušených klášterů během reformy Josefa II. koncipoval do tzv. Schönfeldova muzea, které zpřístupnil i pražské veřejnosti. To skončilo rokem 1799, když se přestěhoval do Vídně. Významnými sběrateli byli i premonstráti na Strahově, kteří se zaměřovali na scientifica a přírodniny a budování rozsáhlé knihovny.

Dalším významným fenoménem pro exotické materiály a umělecké řemeslo z exotických materiálů jsou muzea. V Čechách je spojen s vlasteneckou duchovní obro-

dou. Provolání Vlasteneckého muzea z roku 1818 hovoří o sběrném programu jasně, v bodě 5 je uvedeno „úplný naturální kabinet... tak, aby se mimo sbírku minerálů... i Flora česká s přidáním českých jmen bylinných shromáždila, což se o čtvernohých zvířatech, o ptácích, rybách, žížalách atd. podobně rozumí a v bodě 7 je uveden sál produktový rukodílné a umělecké práce. Pracovníky sbírek se od začátku stali špičkoví odborníci, přes mineralogii F. X. Zippe, rostliny měl na starosti Karel Bořivoj Presl, který později se svým bratrem Janem Svatoplukem publikoval zásadní dílo Flora Čechica. Skutečným dobrodruhem byl zoolog August J. Corda, který pečoval o zoologickou sbírku až do roku 1848, kdy zahynul na zpáteční cestě z průzkumné výpravy do Severní Ameriky. Důležitou součástí ale byly neustálé příspěvky od nadšených přispěvatelů.

Se zakládáním muzeí se brzy objevila i myšlenka specializace sbírek. Uměleckoprůmyslová muzea vznikala na našem území nejdříve v Liberci a Brně v roce 1873. V roce 1885 bylo však otevřeno pražské Uměleckoprůmyslové muzeum, které se od počátku postavilo svými fondy mezi nejvýznamnější muzea světové úrovně. Muzeum spadalo pod správu Obchodní a živnostenské komory v čele s vynikajícím sběratelem Vojtěchem Lannou, který pro první expozici původně umístěnou v Rudolfinu zapůjčil přes 1000 kusů skla ze své sbírky. Od roku 1900 má muzeum svou vlastní budovu, ve které sídlí dodnes a minimálně ve sbírkách dodnes neztratilo nic na svém významu.

K důležitým osobnostem sběratelství exotických materiálů v dějinách uměleckého řemesla patří obrovská osobnost Vojty Náprstka. Z jeho iniciativy byl založen ponejprv spolek, jehož přirozeným vyústěním se stalo i průmyslové muzeum otevřené v jeho nově postaveném domě. Jeho záliba v etnografii však brzy převládla a dnešní Náprstkovo muzeum soustřeďuje umění mimoevropských národů. Díky vynikající vědecké činnosti této instituce, která dnes spadá pod Národní muzeum se mohou návštěvníci, odborníci i laici seznamovat nejen s artefakty cizokrajných exotických kultur, ale i s původní funkcí předmětů, technologií výroby a významem materiálů a zasazením do souvislosti.

20. století přineslo znovu tendenci zkoumat materiály pro výrobu uměleckých děl. Jedním z nejviditelnějších představitelů byl slavný architekt Gottfried Semper a mezi historiky umění to byl již v roce 1940 Hans Sedlmayer, který upozornil na nutnost hledat symboliku nejen v ikonografii, ale i v použitých materiálech. Odstartoval tak novou epochu hodnocení uměleckých děl, ve kterých pokračovali další výrazné osobnosti světové vědy.

Dalším důležitým fenoménem pro exotické materiály v dějinách uměleckého řemesla jsou imitace původních přírodnin, které se dnes zhusta vydávají za pravé. V žádném případě se nedá říct, že by to byl problém současnosti, protože falšovalo se od nepaměti. Na druhou stranu dnešní technologie v chemickém průmyslu práci znalců přeci jen ztěžují, přičemž ale platí, že každý podvod se dá nakonec odhalit. Druhou roli a zcela jistě ne nevýznamnou, hrají přiznané imitace exotických materiálů z ohrožených druhů. Tento trend se objevuje již počátkem 20. století a s přibývajícím časem se pochopitelně stupňuje.

Závěrem můžeme s uspokojením konstatovat, že exotické materiály v uměleckém řemesle jsou naprosto přirozené a je jenom dobře, že je o ně stále velký zájem. Využívání skvělých vlastností materiálů z přírodnin v obnovitelných zdrojích je totiž jediné správné řešení, které do uměleckého řemesla přirozeně patří a vychází ze základního přístupu života, kdy člověk žije v souladu s přírodou a respektuje jí.

Jak pracovat s touto knihou

Při psaní této knihy jsem stál před řešením řady logických problémů při kategorizaci materiálů a proto bych vás rád navedl, jak postupovat a jak chápat tento ucelený soubor teoretických i praktických informací.

Exotické materiály jsou významnou a velmi důležitou součástí tvorby v dějinách uměleckého řemesla. Díky objektivně neustále se zmenšujícímu světu chápeme řadu materiálů jako běžné, s kterými se dnes můžeme reálně setkávat v obchodech se starožitnostmi, zlatnictvích nebo výstavních sálech, ale při začtení se do této publikace záhy zjistíte, že tomu tak vždy nebylo.

Za exotické materiály považuji materiály nejen z hlediska vzdálenosti kilometrické, ale i časové. Zároveň v knize uvádím nejvýznamnější materiály, které jsou exotikem ryze českým. Považuji totiž také za důležité, uvědomit si, že některé naše materiály jsou světovým unikátem a pro okolní svět tedy exotikem.

Slovník je řazen abecedně a hesla jsou rozdělena do kategorií uvedené v závorce za názvem podle povahy materiálu, které jsou v závěru publikace seřazeny do přehledných rejstříků. Díky této kategorizaci budete mít možnost materiál rychleji správně identifikovat a samotné vyhledávání se tím výrazně urychlí. Toto rozdělení ocení především lidé, kteří tuto knihu budou používat jako příručku ke své profesi.

Kategorizaci materiálů jsem se snažil udělat, co možná nejvíce logicky a zároveň pokud možno co nejjednodušeji. Objektivní potíží je kategorizace typu nerost. Mezi exotiky je řada materiálů, které jsou zkameněliny. Pokud potřebujete vyhledat druh zkamenělého dřeva nastává logický problém. Je to rostlina? Je to nerost? Kvůli těmto a podobným otázkám, které mohou být položeny, řadím některé materiály do dvou kategorií. V případě nerostu by snad bylo vhodné materiál zařadit do kategorie kámen (běžně užívané termíny – drahé kameny, zkameněliny, správně jsou to však fosilie), ale česká odborná terminologie takový termín nepřipouští, i když například v němčině by to bylo relevantní.

Přeji vám, aby jste byli s tímto slovníkem spokojeni a věřím, že vám bude dobrým průvodcem na cestě za poznáváním exotických materiálů.

Autor

A

Abalone (živočich)

(něm. *Seeohren* nebo *Meerohren*) označuje jak perlu, tak i schránku. Abalone je velmi vzácná mořská perla vynikající pestrou barevností, čímž se liší od klasických bílých perel (viz Perla), která vzniká uvnitř abalonu, tedy ulity perlorodky. Pokud vzniká ve schránce měkkýše *Haliotis*, má boltcový tvar podle schránky. Díky obchodování se hojně vyskytuje i v Evropě, přestože jejím hlavním výskytem je Tasmánie, Nový Zéland nebo Jižní Afrika. Oblíbená byla ve šperkařství v Austrálii a Oceánii, v Evropě se s ní setkáme především v novověku. Dnes je ulita Abalone kvůli znečištění moří téměř vyhynulá. Od poloviny 20. století se však s úspěchem uměle pěstuje v Japonsku a Číně a od poloviny 90. let se rozšířilo její pěstování i do řady dalších zemí včetně Austrálie, Kanady nebo Irska. Užívá se ve šperkařství, kde se zasazuje do zlatých montáží, je vhodná pro zhotovování intarzií na nábytku, vyrábí se z ní luxusní knoflíky, ale také se s ní vykládají hudební nástroje, např. kytary.

Abura (rostlina)

druh dřeva

Druhy dřev s názvem Abura pochází z dřevin s latinským názvem *Mitragyna stipulosa* a rodu *Rubiceae*. V Čechách se dřevo Abura někdy nesprávně nazývá africká olše nebo africký topol. Má žlutohnědou až načervenalou barvu a slabě pruhovanou texturu. Dobře se opracovává. Pochází z tropické Afriky z oblasti Angoly, Ugandy, Ghany a Gambie, kde roste zejména v tropických bažinatých lesích. Často je napadáno hmyzem, proto se musí chemicky ošetřovat. Má sklon k tvorbě trhlin po obvodu. Hodí se pro profilování povrchových ploch ražením.

Acajou (rostlina)

druh dřeva

Viz *Mahagon*.

Acajou femelle (rostlina)

druh dřeva

Viz *Cedrelové dřevo a Mahagon*

Adamant (nerost)

Staročesky diamant.

Adulár (nerost)

$K [AlSi_3O_8]$ Původ slova je z německého *Adular*, které je odvozeno od alpského masivu Adula v kantonu Graubünden ve Švýcarsku a označuje mléčně bílou až namodralou odrůdu živce, ze skupiny ortoklasu s vysokým až měňavým leskem (tzv. adularscence). Má tvrdost 6 Mohsovy stupnice. Podle barevnosti se také nazývá amazonitem (zelený) s nejčastějšími nalezišti v USA a Rusku, slunečním kamenem (načervenalý) s nalezišti v Norsku a na Sibiři a měsíčním kamenem (namodralý), který se nachází na Srí Lance. Brousí se do oválného kabošonu nebo čočkovce. Objevuje se již v románském slohu v chrámovém stříbře, v gotickém období se nachází v rámu plenáře z pokladu Břevnovského kláštera z roku 1406, dále se objevuje v pozdním rokoku, historizujících slozích a art decu. Velice často se napodoboval horským křišťálem nebo sklem podloženým modrou fólií, o čemž svědčí prsten z poloviny 13. století uložený v UPM.

Aeroid (nerost)

Světle modrá odrůda berylu, dále viz *Beryl*.

Africká olše (rostlina)

druh dřeva

Viz *Abura*.

Africký topol (*rostlina*)

druh dřeva

Viz Abura.

Afrodit (*nerost*)

Viz Mořská pěna.

Agtstein (*nerost*)

Označení *gagátu*, které se uvádí v novověkých inventářích, např. v inventářích sbírek Rudolfa II. nebo zámku Ambras v Rakousku, dále *viz Gagát*.

Achát (*nerost*)

SiO₂. Polodrahokam, který obdržel údajně své jméno podle naleziště u řeky Achates (dnes Dirillo) na Sicílii. Je charakteristický soustřednými vrstvičkami různého zabarvení a různým stupněm krystalizace. Acháty jsou průsvitné vícebarevné chalcedony, dále *viz Chalcedon*. Podle barev je dělíme na černobíle pruhovaný – **onyx**, červeně a bíle pruhovaný – **sardonix**, hnědočervený – **sard**, citrónově žlutý – **ketgat** nebo **achát mechový** – *viz Achát mechový*. Specifickým typem je tzv. **krajinářský achát**, který je pojmenovaný podle uzavřenin oxidů a hydroxidů železa, které v kameni vytváří malebné krajiny. Má tvrdost 6,5–7. Většina achátů jsou však uměle barvené chalcedony, protože jejich pórovitost, hlavně u brazilských a porýnských achátů, umožňuje snadné barvení. V Čechách nalezené acháty není možné barvit, protože mají hustou a tvrdou vnitřní strukturu. Jejich přírodní barvy jsou stálé. Ve zlatnictví a glyptice je achát mimořádně frekventovaný nerost, který se hodí k řezání kamejí nebo složitějších nádob. Setkáme se i s ozdobnými přibory z tohoto kamene. Vyskytují se hojně i u nás, ale krásné acháty pochází z Číny, mongolské pouště Gobi, Jemenu, Iráku, Indonésie, Brazílie a Uruguaye. S achátem se můžeme setkat u řady

předmětů už z období pravěku. Používali je Skytové, velký úspěch měly v glyptice v období antiky, dále ve středověku, ale vrcholnou etapou je pro ně renesance a manýrismus. Jednou z nejznámějších prací z achátu je slavná antická Gemma Augustea uložená v KHMW. Slavný pražský glyptik Giovanni Castrucci na dvoře císaře Rudolfa II. používal do svých téměř až malířských výjevů především acháty a jaspisy. Jedna z nejvýznamnějších věcí v kunstkomoře Rudolfa II. byla achátová mísa, kterou vyslanec Savojského vévody Carlo Francesco Manfredi popsal: „... a v žilování toho kamene příroda vepsala svou rukou velkými písmeny slovo ‚Kristus‘“. Achát byl rovněž velice oblíbený v saské metropoli Drážďanech, kde s ním pracoval barokní zlatník světového formátu Johann Melchior Dinglinger. Achátům byla připisována zázračná moc, kdy pozitivně působí proti jedu, epilepsii a zuřivosti. Purpurová barva českých achátů označovala ve středověku královskou vznešenost. Acháty jsou také používány ve štafírství na polírování plátkového zlata.

Achát brazilský (*nerost*)

Druh achátu, který je mimořádně porézní a ze všech achátů nejvhodnější k barvení, v UPM je umístěna dóza z Německa (inv. č. 56.104/1962) z barveného brazilského achátu.

Achát dendritický (*nerost*)

Někdy též achát stromečkový, obsahuje černé výplně, tzv. dendrity (kostrovité nebo keříčkové kresby, které připomínají fosilní otisky zkamenělých rostlin). Dendrity jsou tvořeny oxidy železa (hnědé) nebo manganu (černé).

Achát keříčkový (*nerost*)

Viz Achát mechový.

Achát mechový (*nerost*)

Někdy též nazývaný keříčkový, je poloprůhledný, bělavý se zelenými mechovými nebo hnědými keříčkovými uzavřeními. Nalézá se v Brazílii, Indii, Porýnsku (Idar – Oberstem), Itálii nebo na Sibiři. V Čechách v Kozákově u Turnova.

Achroit (*nerost*)

$\text{NaFe}_3\text{Al}_6[(\text{OH}_4)/(\text{BO}_3)_3/\text{Si}_6\text{O}_{18}]$ Bezbarvá, čirá, vodo jasná nebo bledě zelená odrůda turmalínu s tvrdostí 7–7,5 na Mohsově stupnici. Někdy má černou čepičku – nazývanou mouřeníněk, vybrušuje se do faset. K výrobě ozdobných předmětů se užívá již od pravěku. Nejznámější předměty uměleckého řemesla z achroitu jsou především jehlice a brože z poloviny 19. stol. s čepičkou Maura. Dále viz *Turmalín*.

Ako (*rostlina*)

druh dřeva

Je exotická dřevina ze senegalského stromu rodu *Antiaris*. Má bělavý nádech nebo světle žlutohnědý, nemá žádnou charakteristickou vůni, ale pokud vlhkem zezelená, začne nepříjemně zapáchat. Používá se zejména k výrobě dých, ale jejich příprava není jednoduchá, protože ako se už při mírném přeschnutí zvlíní. Vyskytuje se v oblasti Senegalu a Beninu. Ako je známé teprve od roku 1960 a nahrazují se jím některé druhy dřevin. Přibarvenou dýhou aka jsou imitována především cenná dřeva.

Akoné (*textil*)

Taft s žakárovými vzory. V roce 1795 vynalezl Francouz Josef Marie Jacquard zařízení, díky kterému se nechá ovládat na tkacích strojích každá jednotlivá osnovní nit nezávisle na ostatních. Tento složitý mechanismus umožňuje tkát plastické vzory velkých rozměrů. Ve vzoru mohlo

být použito až pět barev současně, což byla velká technologická novinka. Tkaniny vyrobené touto technikou, tzv. **žakárové tkaniny**, mají vzor z obou stran shodný, jen s převrácenými barvami. Jsou velmi pevné a vyznačují se zároveň dobrou pružností. Tento druh látky se užíval především na slavnostní šaty, dále viz *Taft*.

Aksamit (*textil*)

Hedvábný samet (srovnej viz *Samet*) má název odvozený z řeckého *Hexamitos*, které znamená látka šest nití. Od 12. stol. označuje hustě tkanou hedvábnou tkaninu vyráběnou z příze vinutých šesti vláken, často barvenou, vytkávanou kovovými pásy nebo plastickými vzory, vyšívanou a lemovanou kožešinou. Povrch může mít matný nebo hedvábný lesk. V gotice byly mezi bohatými měšťany módním trendem kabátce, pláště a peleríny z aksamitu zdobené výšivkami a kožešinami. Tyto oděvy však byly velmi těžké, proto od poslední čtvrtiny 16. stol. užití aksamitu výrazně upadá a nahrazuje ho mnohem praktičtější a levnější kůže.

Akvamarín (*nerost*)

odrůda berylu

$\text{Al}_2\text{Be}_3[\text{Si}_6\text{O}_{18}]$, Drahokam pojmenovaný podle barvy mořské vody, latinsky *aqua marina* (mořská voda). Čirý nebo téměř čirý drahokam je odrůdou berylu. Vyznačuje se typickou mořskou světle modrou až modrozelenou barvou. Dnes je více ceněna barva letního nebe. Má skelný lesk a na Mohsově stupnici tvrdosti má hodnotu 7,5 – 8. Světoznámé naleziště akvamarínu jsou v Brazílii, ve státě Bahia a na Madagaskaru. Akvamarín je jedním z nejoblíbenějších drahých kamenů. Nejčastěji byl osazován do královských šperků, broušený do monstrancí. Koncem roku 1300 byly z tohoto nerostu vybroušeny první čočky do brýlí. V českém

výtvarném umění má své nezastupitelné místo již od středověku. Na koruně Karla IV. z roku 1346 je slavný akvamarín, který byl ve starší literatuře nesprávně zaměňován za safír a je dovezený ze Srí Lanky. Slavný akvamarín je rovněž na české středověké broži, která se nachází v Musée Cluny v Paříži datované do cca roku 1350. Největší český akvamarín je ve sbírkách Národního muzea a má 988 ct, jeho původ je v Brazílii. Akvamarín na britské koruně uložené v londýnském Toweru má 920 ct.

Alabastr (nerost) *

sádrovec

$\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$, Název je odvozen od města *Alabastron*, které se nachází v Egyptě a kde v antice probíhala čilá těžba tohoto jemného sádrovce. Je nejhodnotnější celistvou jemnozrnnou odrůdou sádrovce úbělu, má tvrdost 1,5– 2 Mohsovy stupnice. Vzhledem je velmi podobný mramoru, ale je podstatně jemnější a měkkí a snadno se vyleští. Je bílý a často je protkáván žlutými, růžovými nebo hnědými žilkami. Je možné do něj snadno řezat nožem. Vhodný je pouze pro užití v interiéru. Alabastr se používal již ve starém Egyptě ke zhotovování drobných sošek, řezaných destiček s náboženskými nebo mytologickými výjevy. Známé jsou zejména drobné devoční plastiky – v KHMW je např. středověký reliéf z alabastru znázorňující sv. Kateřinu před císařem nebo drobné náboženské předměty, jako např. patény v Byzanci. Z renesanční Itálie pocházejí předměty s malířskou výzdobou těchto kamenů, kdy se využívala i vrstevnatá struktura materiálu. Alabastr se používal také pro výrobu pečetidel nebo sloupků u sloupkových hodin. V UPM je rytá destička Klanění třech králů od Nicolaase Daemse datovaná před rok 1633, původem z Mechelnu v Nizozemí.

Alerce (rostlina)

druh dřeva

nebo také *Lahuan* (označení stromu chilskými indiány) je exotické velmi drahé dřevo typické pro Chile, které je známé i v Argentině. Pochází z cypřišovitého jehličnatého stromu *Fitzroya cupressoides*. Je velmi lehké, měkké a světle červenohnědé barvy. Využívá se v nábytkářství, také k výrobě dých, hudebních nástrojů a na interiérové truhlářské práce. V koloniálních dobách se dřevo alerce používalo jako platidlo.

Alexandrit (nerost)

odrůda chryzobelu

Al_2BeO_4 , Drahokam pojmenovaný podle tzv. „alexandritového efektu“ – barvoměny v lomu světla, kdy se za různého osvětlení mění barva na červenou nebo zelenou. Má tvrdost 8,5. Je dražší než rubín nebo safír. Nejvýznamnějším ložiskem alexandritu je od 19. stol. údolí řeky Toková na Urale. Jedna legenda vysvětlující jméno tohoto minerálu vypráví o nálezu drahokamu roku 1830 ruským carem Alexandrem II. a jeho pojmenování podle červenozelených uniforem carské armády. Druhá legenda je o Alexandru Velikém. Zatímco zelená barva symbolizuje roky hojnosti, pak červená znamená krvavé boje vedené na Východě. Často se nahrazoval levnou imitací korundu s barvoměnou. Pravý alexandrit je mimořádně cenný a na trhu téměř nedostupný. V klenotnictví se brousí do fasetového brusů nebo čočkovce. Prorostlice alexandritových krystalů z Uralu je i ve sbírkách mineralogicko-petrografického oddělení NM v Praze.

Aligátor (živočich)

Obávaní dravci z čeledi aligátorovitých žijí obvykle v močalovitých vodách. Mají na břiše relativně měkkou kůži, která se

používala k výrobě drahocenných módních doplňků, např. kabelek, pásků ke kalhotám a hodinkám nebo bot. Tyto doplňky se objevovaly v období art deca, ale velice brzy byly nahrazeny výrobky pouze imitujícími strukturu kůže aligátora, které dosáhly nejvyšší popularity v 70. letech minulého století. Dnes patří aligátori mezi kriticky ohrožené druhy, přesto se doplňky z jejich kůže pořád vyrábí podle návrhů předních designérů.

Almandin (nerost)

$Fe_3Al_2[SiO_4]_3$, Nerost patří do skupiny granátů, která je podobná českému granátu (pyropu), má velice podobnou barvu, ale nepatrně odlišné fyzikální vlastnosti. Je o něco měkčí a o dost křehčí než český granát a na hranách broušení velice náchylný k odštípnutí. Má lehce nafialovělý nádech. Barevně je českému granátu velice podobný, ale je mírně světlejší. Vyznačuje se tvrdostí 7,5. Vyskytuje se v Indii, Brazílii nebo Indonésii. Oblíbený je ve šperkařství. Jeho tenké plátky se používaly do oken kostelů a chrámů.

Almandinspinel (nerost)

Fialově červená odrůda spinelu.

Alpaka (kov)

Viz *Pakfong*.

Amarant (rostlina)

druh dřeva

Nazýván též palisandr, ve starší literatuře se setkáme i s názvem laskavec. Díky purpurové barvě v angličtině *Purpleheart* a v němčině *Purpurherz*. Původ najdeme v jihoamerických tropických rostlinách rodu *Peltogyne*, zejména pak *Peltogyne pubescens*, *P. porphyrocardia* a *P. venosa*. Dřevo vyniká svou purpurovou barvou, mohou se však na něm vyskytovat hně-

dé pásy. Stářím hnědne. Je mimořádně pevné a tvrdé. Jako ostatní tropické tvrdé dřevo se používalo od 18. století jako exotický materiál pro výrobu nábytkových dřív a nebo rukojetí dýk.

Amazonit (nerost)

Zelená, viz *Adulár*.

Ambra (živočich)

Z francouzštiny *ambre gris*, což znamená šedá ambra, v angličtině *ambregris* (pozor na záměnu s anglickým *amber*, tedy jantarem). Vonná, šedá až nažloutlá hmota je usazeninou z mořských živočichů, nejčastěji ze střev vorvaně, který tuto hmotu po poranění střev vylučuje. Vyskytuje se ve valounech o hmotnosti 0,5 až 10 kilogramů. Z takových valounů se pak vyrábí v kombinaci s alkoholem mimořádně cenné parfémy, které se dříve plnily do zdobných flakónků. Již od starověku je ambra považována za symbol bohatství a jsou jí připisovány léčivé účinky proti únavě, ale je prý i dobré afrodisiakum. Ve zlatnictví se používala jako pojídlo na šperky a vyskytovala se i na figurálních přívěscích. K vidění jsou v Morganově sbírce v New Yorku a Walters Art Gallery v Baltimore. Jako organický materiál podléhá zkáze, ale můžeme ji najít například v inventářích rudolfínských sbírek, ovšem podobu předmětů neznáme. Kvůli ohroženosti mořských tvorů se dá ambra v současnosti získat jen v nejluxusnějších obchodech ve světových metropolích, ale už pouze jako součást na zakázku vyrobených vůní.

Ambra noir (nerost)

Z francouzštiny, *ambre noir* – znamená černý jantar, označuje gagát, dále viz *Gagát*.

Ametrín (nerost)

odráda křemene

SiO₂ Druh ametystu, který tvoří dvoubarevné krystaly, jež jsou z jedné strany fialové (barva ametystu) a z druhé žluté (barva citrínu), dále viz *Ametyst*.

Ametyst (nerost) *

odráda křemene

SiO₂, Z řeckého *amethystos*, které znamená pokojný. Druh křemene světle až tmavě fialové barvy o tvrdosti 7. Ve šperkařství platí, že čím tmavší ametyst, tím je cennější. Mírným žlhnáním v písku nabývá žluté barvy a je označován jako španělský topas. Jejich hlavní naleziště jsou na Sibiři, v Brazílii (kde se našla dokonce celá dutina 10 metrů vysoká, 2 metry široká a 1 metr hluboká) a ve Španělsku. Ametysty z nalezišť u Turnova na Kozákově nejsou vhodné pro užití ve šperkařství. Ametyst znali už Egypťané, Etruskové a staří Římané. Popisuje ho Plinius starší. Ve staré Číně se z něho zhotovovaly drobné gemy. Středověké ametysty pocházejí z Německa nebo Ruska. Je označován za biskupský kámen, protože se obvykle vyskytuje na biskupských insigniích. Je znám tzv. papežský ametystový prsten z vatikánského pokladu. Ametysty byly také součástí korunovačních klenotů, např. žezla Kateřiny Veliké nebo žezla Britské koruny. Tyto drahé kameny se používaly ve šperkařství a glyptice převážně ve středověku, ale setkáváme se s ním prakticky dodnes. Obchodníci jej často v podobě kulových tvarů na řetízku prodávají jako topaz.

Amonit (nerost, živočich)

Zkamenělé spirálové schránky vyhynulých hlavonožců (*Ammonoidea*) se staly součástí šperkařských předmětů v období 19. století, tedy v době horečky po pravěkých objevech. Většinou byly schránky

podélně rozříznuty a vyleštěny. Nejčastější výskyt u nás je v lokalitách Bílé Hory, Žatecka a Lounska. Největšími světovými nalezišti je Maroko a Madagaskar.

Anani (rostlina)

druh dřeva

Anani, též *chewstick* nebo *manil*, je hnědé brazilské dřevo s tmavšími žilkami, středně těžké. Používá se od dob starověkého Egypta, bylo nalezeno ve výbavě zemřelých v hrobkách. Využívá se k výrobě nábytku, intarzií, deštění a podlah.

Andělský korál (živočich)

je slabě narůžovělá slonovinová kost. Andělský korál se využíval zejména v baroku pro tvorbu rytých destiček, drobných reliéfů a menších plastik, nejčastěji s křesťanskými motivy. Centrem výroby těchto uměleckých předmětů byla italská Neapol.

Andira (rostlina)

druh dřeva

je těžké exotické dřevo ze stromů stejnojmenného druhu *Andira coriacea*, zvané též *acapurana*. Pochází z Brazílie, Kolumbie, Peru, Guayany a Venezuely, má hnědorůžovou, světle okrově žíhanou barvu se zvláštní kresbou. Vyrábí se z něj kvalitní nábytek, dekorativní dýhy, truhlářské prvky do interiéru, fasádní obklady, průmyslové i bytové podlahy a soustružené předměty.

Andiroba (rostlina)

druh dřeva

je ze stromu s latinským názvem *Carapa guianensis* rostoucího nejvíce v Brazílii, ale i v Mexiku. Setkáme se i s názvem crabwood. Dřevo je tmavě červenohnědé barvy, středně těžké a pružné. Používá se na dýhy, schodiště, podlahy, obklady stěn a nábytek.

Angelim (*rostlina*)

druh dřeva

je společný obecný název pro několik druhů dřev stromů rodů *Hymenolobium*, *Dinizia*, *Andira* a jiných, vyskytujících se v Guyaně, Brazílii a Střední Americe. Jsou těžká, oranžovohnědě až červenohnědě zbarvená. Zhotovuje se z nich hlavně nábytek, deštění, schodiště, podlahové parkety a parkety.

Anýzové dřevo (*rostlina*)

druh dřeva

Vonné dřevo z rostliny badyán kupařového (*Illicium verum*) rostoucího v Číně má světle šedou barvu. Používá se jako konstrukční materiál lodí a loďních doplňků. Často se s ním setkáme v kombinaci s kovem.

Aoguman (*rostlina*)

druh dřeva

Těžší exotické dřevo z jižní Afriky má světle hnědou barvu. Dřevo aoguman nemá žádné suky a je absolutně bez zápachu. Je velmi pevné a trvanlivé. V současnosti se používá k výrobě luxusního kancelářského nábytku.

Apatit (*nerost*)

$\text{Ca}_5[\text{F}/(\text{PO}_4)_3]$. Název je odvozen podle řeckého *apatao* – klamat. Nerost má tvrdost 5. Je žluté, zelené, fialové, modré nebo bílé barvy se skelným až mastným leskem a je neštěpný. Ve šperkařství se jako drahokamů využívá žlutozelených odrůd, které se nazývají **chřestovec** (práve podle oblíbené zeleniny). Je velmi citlivý na teplo. Výskyty nerostu jsou v Barmě, na Srí Lance, v Indii, v Brazílii, na území USA i v Evropě.

Aragonit (*nerost*)

CaCO_3 . Medově zbarvený průhledný nerost o tvrdosti 3,5–4, který se vyskytuje v blízkosti minerálních pramenů. Byl ob-

jeven na konci 18. stol. nedaleko města Aragon, odtud název. Je skelného lesku a má lasturnatý lom. Nachází se na mnoha lokalitách v USA i jinde. U nás je jediným nalezištěm Hořenec u Bíliny, kde se získává surovina pro fasetové broušení, další využití jsou přívěsky nebo desky stolů. Pestře pruhované formy se snadno opracovávají a slouží k výrobě sošek, nádobek a obkladových desek. Je také ceněným sběratelským artiklem a brouší se jako kabošon, viz *Hrachovec*.

Araukarit (*nerost, rostlina*)

druh dřeva

Zkamenělé dřevo vyhynulých jehličnatých stromů (německy *Holzstein*) s patrnými letorosty má šedočernou nebo světle pískovou barvu. Řeže se do destiček, které se dále leští. Užití tohoto materiálu je pak ve šperkařství, na desky stolů nebo obklady.

Argentan (*kov*)

Viz *Pakfong*.

Astrachán (*živočich*)

Velejemná a nesmírně teplá kožešina se získává barbarským způsobem z ještě nenarozených jehňat kozy kyrgyzské. Je světle hnědé barvy, mnohem jemnější než persián. Smutnou proslulost astrachánu zajistila oblíbenost u sovětských vysoce postavených komunistických činitelů, kteří nosili na hlavách pokrývky z tohoto materiálu.

Atlas (*rostlina*)

živočich

Saténová hedvábná látka hladkého povrchu vytvářená osnovními nitěmi. Název je odvozen z arabštiny a znamená hladký. Užíval se na ceremoniální oděvy, u nás ho měšťané nosili od gotiky až do konce 16. stol., kdy byl nahrazen teplejší kožeši-